

การจัดการการท่องเที่ยวเชิงวิปัสสนากรรมฐาน ในพื้นที่อีสานตอนกลาง กรณีจังหวัดขอนแก่นและ จังหวัดมหาสารคาม¹

ฉลอง พันธุ์จันทร์

ผศ. ดร., อาจารย์

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

chalong.p@msu.ac.th

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาแนวคิดการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน การประเมินศักยภาพการจัดการและกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงวิปัสสนากรรมฐานในพื้นที่อีสานตอนกลาง กรณีของจังหวัดขอนแก่นและจังหวัดมหาสารคาม เป็นการศึกษาแบบผสมผสานทั้งเชิงปริมาณและคุณภาพ การวิจัยเชิงปริมาณใช้แบบสอบถามจากกลุ่มตัวอย่างจำนวน 400 คน และวิเคราะห์ข้อมูลด้วยสถิติพรรณนา ได้แก่ ค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย และค่าเบี่ยงเบนมาตรฐานและการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้แบบสัมภาษณ์เชิงลึกร่วมกับการสังเกตแบบมีส่วนร่วม จำนวน 30 คน และนำข้อมูลทั้งสองส่วนมาวิเคราะห์เนื้อหาและข้อมูลด้วยสถิติเชิงพรรณนา

¹ บทความวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยเรื่อง “แนวทางการจัดการการท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวิปัสสนากรรมฐานในพื้นที่จังหวัดขอนแก่นและจังหวัดมหาสารคาม” โดยได้รับงบประมาณสนับสนุนจากสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.) และ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) 2557

ผลการวิจัยพบว่า ในพื้นที่อีสานตอนกลาง มีแนวคิด การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน 4 ประเภท คือ 1) พุทโธ 2) ยุบ-พอง 3) เคลื่อนไหว และ 4) โกเอนก้า สำหรับศักยภาพ การจัดการของพื้นที่ที่มีความโดดเด่นด้านหลักสูตรทั้งสำหรับ ชาวไทยและหลักสูตรนานาชาติ มีปฏิทินการปฏิบัติธรรม ที่หลากหลายตั้งแต่ 3 ถึง 30 วัน และมีรูปแบบการปฏิบัติ ที่ชัดเจน ส่วนกิจกรรมการท่องเที่ยวซึ่งเป็นที่นิยมมากที่สุด คือ การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน การไหว้พระและสวดมนต์ โดยนักท่องเที่ยวส่วนมากใช้ระยะเวลา 1-3 วัน

คำสำคัญ: การจัดการ, การท่องเที่ยว, วิปัสสนากรรมฐาน, พุทธศาสนา, อีสานตอนกลาง

Management towards Buddhist Meditation Tourism in Central Isan: A case of Khon kean and Mahasarakham Province¹

Chalong Phanchan

Assistant Professor Dr., Lecturer

Faculty of Humanities and Social Sciences, Mahasarakham University

chalong.p@msu.ac.th

Abstract

This research aims to study the concept of Buddhist meditation practice, to evaluate Management potentials and Buddhist meditation touristic activities in the Central Isan: Case of Khon Kaen and Mahasarakham provinces. The research was completed by applying mixed research methods: quantitative and qualitative. The quantitative survey was employed to collect information from 400 samples. The data were analyzed using descriptive statistics: percentage, mean, and standard deviation. For qualitative

¹ The article is part of research project on “The Management guidelines of Religious and Meditation Tourism in Khon Kaen and Mahasarakham Provinces” funded by National Research Council of Thailand and the Thailand Research Fund (TRF), 2014.

research, an analysis was conducted by using data attained from in-depth interview schedule and participant observation with 30 participants. Both data were analyzed for content and data with descriptive statistics.

There were 4 findings in the concept of Buddhist meditation practice in the Central Isan: 1) “Bud-dho”, 2) “Yub-Phong”, 3) “Movement” and 4) “Goenka. The management potential of the area is unique in the course of Buddhist meditation practice for both Thais and international programs. There are a variety of practice diaries ranging from 3 to 30 days and have a clear pattern of practice. The most popular tourist activities are the Buddhist meditation practice, the Buddha worship and chanting. The tourists spend 1-3 days for tourism.

Keywords: Management, Tourism, Buddhist Meditation, Buddhism, Central Isan

บทนำ

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นภูมิภาคที่มีความโดดเด่นและมีความหลากหลายด้านคติความเชื่อ ศิลปวัฒนธรรม ประเพณีและวิถีชีวิต สุจิตต์ วงษ์เทศ (2546, หน้า 12) ได้สะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของภูมิภาคอีสานว่า ถ้าแม่น้ำโขงเสมือนเส้นเลือดใหญ่ ดินแดนอีสานก็ประดุจดังหัวใจของภูมิภาค ถ้ามองอีสานในมิติทางอารยธรรม กล่าวได้ว่า อีสานมีแอ่งอารยธรรมใหญ่ๆ 2 แห่ง คือ แอ่งสกลนครและแอ่งโคราช (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2546, หน้า 3) ในเชิงโบราณคดี ธวัช ปุณโณทก (2551, หน้า 1) สะท้อนให้เห็นว่า ภาคอีสานเป็นแหล่งสะสมวัฒนธรรมมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ จนถึงสมัยประวัติศาสตร์ซึ่งอาจแบ่งออกเป็นยุคสมัยได้หลายยุค จากการศึกษาเนื้อหาสาระของศิลาจารึกอีสานสมัยไทย-ลาว ในช่วงสมัยอิทธิพลอาณาจักรล้านช้างของพระพุทธศาสนาในภาคอีสานบริเวณแอ่งสกลนครนั้นเจริญรุ่งเรืองมาก ภาคอีสานจึงเป็นพื้นที่ที่มีความโดดเด่นทางพุทธศาสนาทั้งในด้านอารยธรรม ตำนาน ประเพณี ปัจจุบันกระแสการพัฒนาประเทศมีแนวโน้มในการส่งเสริมในการเรียนรู้วัฒนธรรมท้องถิ่นหรือวิถีไทย ตามแผนการพัฒนาท่องเที่ยวแห่งชาติ (2555-2559) สะท้อนให้เห็นถึงแนวโน้มของการท่องเที่ยวที่มีการขยายตัวสูง โดยเฉพาะกระแสความนิยมการท่องเที่ยวทางเลือก เช่น การท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ (Health Tourism) และการท่องเที่ยวเชิงศาสนา (Spiritual Tourism) เป็นต้น เมื่อมองในมิติการท่องเที่ยว ภาคอีสานจึงถูกทำให้เป็นจุดขายทางการท่องเที่ยวในนาม “อีสานแหล่งเรียนรู้อารยธรรม” เช่น กลุ่มเส้นทางการท่องเที่ยวเชิงอารยธรรมอีสานใต้ กลุ่มเส้นทางการท่องเที่ยวมหัศจรรย์เส้นทางบุญ กลุ่มเส้นทางท่องเที่ยวไดโนเสาร์ เป็นต้น

จังหวัดขอนแก่นและจังหวัดมหาสารคามจัดอยู่ในกลุ่มภาคอีสานตอนกลาง ประกอบด้วยจังหวัดร้อยเอ็ด ขอนแก่น มหาสารคาม กาฬสินธุ์ หรือที่รู้จักในนามกลุ่ม “ร้อยแก่นสารสินธุ์” ที่มีมรดกทางวัฒนธรรมมากมาย จากการสังเคราะห์ผลงานการวิชาการและการพัฒนาท่องเที่ยวในพื้นที่ที่ผ่านมา กลุ่มจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนกลางมีความโดดเด่นและมีความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะในพื้นที่แหล่งท่องเที่ยวซึ่งถือเป็นมรดกทางวัฒนธรรม เช่น งานวิจัยของสุนีย์ เลี้ยวเพ็ญวงศ์ (2557, หน้า 9) เป็นต้น จนก่อให้เกิดเส้นทาง

การท่องเที่ยวตามความนิยมคือ เส้นทางเที่ยววัด ชมลิ้ม 4 จังหวัดอีสานกลาง ปัจจุบันวัดและสำนักปฏิบัติธรรม เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางเลือกเชิงคุณภาพอีกประเภทหนึ่งที่เป็นเป้าหมายของนักท่องเที่ยว ซึ่งในแต่ละปีมีประชาชนทั้งในพื้นที่นอกพื้นที่ และชาวต่างชาติจำนวนมากให้ความสนใจเดินทางเข้ามาศึกษาการปฏิบัติ วิปัสสนากรรมฐาน รวมถึงพระพุทธศาสนา ไหว้พระ สวดมนต์ในภาคอีสาน โดยเฉพาะในพื้นที่จังหวัดขอนแก่นและมหาสารคาม งานวิจัยนี้เป็นการศึกษาเพื่อชี้ให้เห็นถึงแนวความคิดการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ศักยภาพการจัดการ กิจกรรมการเรียนรู้ภายในพื้นที่อีสานตอนกลาง และเป็นการศึกษาแบบมุ่งเป้าด้านการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่เน้นเรื่องจิตวิญญาณ (Spiritual Tourism) ที่สามารถนำไปใช้ประโยชน์เชิงสาธารณะสำหรับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ ตามยุทธศาสตร์ การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในภาคอีสานตอนกลาง และสามารถเชื่อมโยงพื้นที่ไปสู่อีสานตอนเหนือและอีสานตอนล่างตามแนวคิดเส้นทาง East-West Corridor ได้

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาแนวความคิดการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานในพื้นที่อีสานตอนกลาง กรณีจังหวัดขอนแก่นและจังหวัดมหาสารคาม
2. เพื่อประเมินศักยภาพการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวิปัสสนากรรมฐานของสถานปฏิบัติธรรมในพื้นที่จังหวัดขอนแก่นและจังหวัดมหาสารคาม
3. เพื่อศึกษากิจกรรมและการเรียนรู้ของนักท่องเที่ยวเชิงวิปัสสนากรรมฐานในพื้นที่จังหวัดขอนแก่นและจังหวัดมหาสารคาม

กรอบแนวความคิดของการวิจัย

สำหรับกรอบแนวความคิดของการวิจัย ได้เน้นให้เห็นถึงกระบวนการศึกษาและการได้มาของข้อมูล (Input) คือ แหล่งท่องเที่ยวและแนวความคิดการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานในพื้นที่เป้าหมายรวมถึงเครื่องมือการวิจัยทั้งเชิงปริมาณและคุณภาพ พร้อมทั้งกลุ่มเป้าหมายเพื่อสร้างกระบวนการวิจัย (Participatory research process) ที่สามารถนำผลผลิต (Output) ที่เกิดขึ้นจากโครงการวิจัย และผลลัพธ์

(Outcome) ที่ได้จากโครงการ รวมทั้งผลกระทบ (Impact) ที่เกิดทั้งระหว่างกระบวนการวิจัยและหลังจากการวิจัยที่มีผลต่อพื้นที่ ผ่านแนวคิดที่นำมาร่วมวิเคราะห์และสังเคราะห์

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยแบบผสมผสานทั้งเชิงคุณภาพ (Qualitative) และปริมาณ (Quantitative) โดยการวิจัยเชิงคุณภาพนั้น ประกอบด้วย 1) การศึกษาเอกสาร (Documentary study) เกี่ยวกับทฤษฎีที่ใช้ในการวิจัย 2) การศึกษาภาคสนาม (Field work) เป็นการศึกษจากการประชุมกลุ่มย่อยแบบมีส่วนร่วม (Participatory focus group) กับชุมชน องค์กรและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ จำนวน 30 คน ประกอบด้วย เจ้าอาวาสและตัวแทนวัด จำนวน 5 คน ตัวแทนภาครัฐ จำนวน 10 คน ตัวแทนชุมชน จำนวน 10 คน และภาคเอกชน จำนวน 5 คน โดยใช้แบบสัมภาษณ์ (In-depth interviews schedule) และการสังเกตแบบมีส่วนร่วม ส่วนการวิจัยเชิงปริมาณ เป็นการเลือกกลุ่มตัวอย่างของนักท่องเที่ยว จำนวน 400 คน โดยแบ่งเป็นนักท่องเที่ยวภายในจังหวัดขอนแก่น จำนวน 68 คน คิดเป็นร้อยละ 16.93 และจังหวัดมหาสารคาม จำนวน 332 คน คิดเป็นร้อยละ 83.07 ด้วยการใช้สูตรคำนวณการหาขนาดของกลุ่มตัวอย่างแบบทราบบจำนวนประชากรที่ระดับความเชื่อมั่น 95% ความผิดพลาดไม่เกินร้อยละ 5 ตามสูตรของ Taro Yamane (1967) โดยใช้แบบสอบถาม (Questionnaire) เป็นเครื่องมือในการเก็บข้อมูล ทั้งนี้ผู้วิจัยได้เลือกตัวแทนแหล่งท่องเที่ยวเชิงวิปัสสนากรรมฐาน จำนวน 2 แห่ง คือวัดโพธิ์ อำเภอมือเมือง จังหวัดขอนแก่น และวัดขุนพรหมดำริ อำเภอมือเมือง จังหวัดมหาสารคาม เป็นพื้นที่ศึกษา เพราะพื้นที่ทั้งสองแห่งเป็นสำนักปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานประจำจังหวัดขอนแก่นและมหาสารคาม

การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพเน้นการใช้แนวคิดในการวิเคราะห์ข้อมูลจากแบบสัมภาษณ์ การสังเกตและการประชุมกลุ่มย่อย ส่วนข้อมูลเชิงปริมาณเป็นการวิเคราะห์โดยใช้สถิติพรรณนาได้แก่ การใช้ค่าเฉลี่ย ค่าร้อยละ และค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน เป็นรายข้อในแต่ละด้านและเฉลี่ยรวมทุกด้าน ดังนี้

ค่าเฉลี่ย 1.00-1.50=ระดับน้อยที่สุด 1.51-2.50= ระดับน้อย 2.51-3.50= ระดับปานกลาง 3.51-4.50= ระดับมาก และ 4.51-5.00= ระดับด้วยมากที่สุด และนำเสนอผลการวิจัยแบบวิเคราะห์ด้วยสถิติเชิงพรรณนาพร้อมการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ

แนวคิดที่ใช้ในการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ทบทวนแนวคิดที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ แนวคิดทุนทางวัฒนธรรม แนวคิดการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม และแนวคิดธรรมชาติภูมิทัศน์ ทั้งนี้ผู้วิจัยจะนำแนวคิดทั้งหมดไปใช้เป็นแนวทางในการศึกษาและวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลพร้อมทั้งอภิปรายผลการศึกษา

1. **แนวคิดทุนทางวัฒนธรรม** คำว่า “ทุน” หมายถึง ของเดิมหรือเงินเดิมที่มีไว้ เพื่อประโยชน์ให้องกาม เช่น มีความรู้เป็นทุน มีเงินเป็นทุน; เงินหรือทรัพย์สินอื่น ๆ ที่ตั้งไว้สำหรับดำเนินการเพื่อหาผลประโยชน์ (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, 2542, หน้า 534) ทุนอาจหมายถึง ทรัพย์สินหรือทุนที่อยู่ในรูปแบบอื่น ๆ เช่น ทุนทางสังคม ทุนมนุษย์ ทุนทางเศรษฐกิจ ทุนทางวัฒนธรรม เป็นต้น และทุนทางวัฒนธรรมถือว่าเป็นทุนประเภทหนึ่งซึ่งเกี่ยวข้องกับคุณค่า ภูมิปัญญา เป็นต้น ซึ่ง Throsby (2001, p. 46) ได้นิยามทุนทางวัฒนธรรมว่า หมายถึงสินทรัพย์ที่มีการฝังตัว สะสม และให้คุณค่าทางวัฒนธรรมนอกเหนือจากมูลค่าทางเศรษฐกิจของสินทรัพย์นั้น โดยได้แบ่งทุนวัฒนธรรมเป็น 2 ประเภท คือ 1) ทุนทางวัฒนธรรมที่สัมผัสได้ เช่น โบราณสถาน โบราณวัตถุ วัด เป็นต้น 2) ทุนทางวัฒนธรรมที่สัมผัสไม่ได้ เป็นทุนที่อยู่ในรูปของทรัพย์สินทางปัญญา ได้แก่ ความคิด ความเชื่อและค่านิยม เป็นต้น ส่วนปีแอร์ บูร์ดีเยอ (Pierre Bourdieu) (1986, p. 241-258) กล่าวว่า “ทุน” คือ มรดกที่สืบทอดมาอย่างต่อเนื่องสามารถเปลี่ยนรูปได้ มีลักษณะทั้งที่สัมผัสได้และสัมผัสไม่ได้ บูร์ดีเยอ ได้แบ่งทุนออกเป็น 4 ลักษณะ คือ 1) ทุนทางเศรษฐกิจ (Economic capital) ทุนประเภทนี้เป็นทุนที่สามารถคิดคำนวณเป็นปริมาณที่แน่นอนได้และสามารถระบุรูปแบบได้อย่างแน่นอน 2) ทุนทางสังคม (Social capital) หมายถึง “เครือข่ายทางสังคม” ซึ่งอาจรวมทั้งเครือข่ายประเภทกลุ่ม

หรือเพื่อนร่วมอาชีพ เป็นต้น 3) ทุนทางสัญลักษณ์ (Symbolic capital) หมายถึง สถานภาพ ชื่อเสียง เกียรติยศ เป็นต้น ที่ทำให้เจ้าของทุนเกิดความได้เปรียบ หรือเกิดประโยชน์ต่าง ๆ แก่ตนเอง 4) ทุนทางวัฒนธรรม (Cultural capital) หมายถึง องค์ความรู้ ความชำนาญ การศึกษา เป็นต้น บุรดิเยอได้แบ่งทุนทางวัฒนธรรมเป็นสามกลุ่ม ได้แก่ 1) ขั้นเป็นรูปเป็นร่าง (Embodied state) ได้แก่ ทุนที่อยู่ในรูปของการแสดงออกของร่างกายและจิตใจที่คงทนถาวร เช่น ความสามารถหรือความรู้ที่จะพูดหรือตัดสินใจทางด้านศิลปะ เป็นต้น 2) ขั้นเป็นชิ้นเป็นอัน (Objectified state) ทุนทางวัฒนธรรมที่อยู่ในรูปแบบของ วัตถุที่เป็นปัจเจกบุคคลครอบครองเป็นเจ้าของ เช่น หนังสือ ซีดี งานเขียน เครื่องมือ งานศิลป์ เป็นต้น และ 3) ขั้นเป็นสถาบัน (Institutionalized state) หมายถึง ทุนที่เกิดขึ้นจากการยอมรับจากสถาบัน เช่น ประกาศนียบัตร หนังสือรับรอง เป็นต้น ดังนั้น ทุนทางวัฒนธรรมจึงเป็นสิ่งที่มียุทธศาสตร์และให้คุณค่าต่อวิถีชีวิตของสังคม แต่ทุนทางวัฒนธรรม มีความเป็นนามธรรมและเป็นพลวัต (Dynamic) สูง ซึ่งสามารถเปลี่ยนแปลงและถ่ายทอดข้ามสังคม กลุ่มคน สถานที่ และเวลาได้ตลอด

2. แนวคิดการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม (Management of Cultural Tourism) การจัดการการท่องเที่ยว เป็น การกระทำอย่างมีเป้าหมาย โดยคำนึงถึงสภาพที่แท้จริง รวมทั้งข้อจำกัดต่าง ๆ ของสังคมและสภาพแวดล้อม มีการกำหนดแนวทาง มาตรการ และแผนปฏิบัติการที่ดี ซึ่งร่ำไพพรรณ แก้วสุริยะ (2547, หน้า 3-4) ได้กำหนดหลักการการจัดการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนตามหลักการ พัฒนาการท่องเที่ยวไว้ เช่น 1) อนุรักษ์และใช้ทรัพยากรอย่างพอดี (Using Resource Sustainable) 2) ลดการบริโภคและใช้ทรัพยากรที่เกินความจำเป็น กับการลดการก่อของเสีย (Reducing Over-Consumption and Waste) 3) รักษาและส่งเสริมความหลากหลายของธรรมชาติสังคม และวัฒนธรรม (Maintain Diversity) โดยการเพิ่มคุณค่า และมาตรฐานการบริการ 4) ประสานการพัฒนา การท่องเที่ยว (Integrating Tourism into Planning) 5) ต้องนำการท่องเที่ยว ขยายเศรษฐกิจในท้องถิ่น (Supporting Local Economy) โดยการประสานงาน กับองค์กรปกครองท้องถิ่น และหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องส่งเสริมกิจกรรม

การท่องเที่ยวในท้องถิ่น พร้อมสรรหาความโดดเด่นของทรัพยากรในท้องถิ่นนำไปประชาสัมพันธ์และส่งเสริมการขายการท่องเที่ยว 6) การมีส่วนร่วม การสร้างเครือข่ายพัฒนาการท่องเที่ยวกับท้องถิ่น (Involving Local Communities) ควรร่วมทำงานกับท้องถิ่นแบบองค์รวม (Participation Approach) โดยเข้าร่วมทำในลักษณะหน่วยงานร่วมจัด นอกจากนี้ยังต้องประสานเครือข่ายระหว่างองค์กรและท้องถิ่น เพื่อยกระดับคุณภาพของการจัดการอีกด้วย 7) หมั่นประชุมและปรึกษาหารือกับผู้เกี่ยวข้องที่มีผลประโยชน์ร่วมกัน (Consulting Stakeholders and the Public) เช่น ชุมชนหรือประชาคมในพื้นที่ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น กลุ่มผู้ประกอบการท่องเที่ยว สถาบันการศึกษา สถาบันการศาสนา หน่วยงานราชการที่รับผิดชอบในพื้นที่ 8) การพัฒนาบุคลากร (Training Staff) การให้ความรู้ การฝึกอบรม การส่งพนักงานดูงานอย่างสม่ำเสมอ 9) การจัดเตรียมข้อมูล คู่มือบริการข่าวสารการท่องเที่ยวให้พร้อม (Marketing Tourism Responsibly) เพื่อจัดเตรียมข้อมูลข่าวสารการท่องเที่ยว เช่น คู่มือการท่องเที่ยว คู่มือการตลาดการท่องเที่ยวที่เป็นเอกสารแผ่นพับ หนังสือคู่มือ วิดีโอ แผ่นซีดีรอม เป็นต้น 10) ประเมินผล ตรวจสอบ และวิจัย (Undertaking Research) เช่น การตรวจสอบผลกระทบ และการศึกษาวิจัยอย่างสม่ำเสมอ โดยการสอบถามผู้ใช้บริการโดยตรง เพื่อทราบผลของการบริการนำมาปรับปรุงและแก้ไขการจัดการอย่างมีประสิทธิภาพ

3. แนวคิดธรรมภาคปฏิบัติ (Buddhist Meditation) การปฏิบัติธรรมในพุทธศาสนา แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ 1) สมถกรรมฐานและ 2) วิปัสสนากรรมฐาน พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) ให้ความหมายว่า สมถะ คือวิธีทำให้สงบ จนตั้งมั่นเป็นสมาธิ ถึงขั้นได้ฌาน 2) วิปัสสนา คือ การเห็นแจ้งหรือวิธีทำให้เกิดการเห็นแจ้ง เป็นภาครอบรมปัญญาให้เกิดความเห็นแจ้งรู้ชัด เรียกว่าญาณ ส่วนคำว่า “กรรมฐาน” แปลว่า ที่ตั้งแห่งการทำงานของจิต หรือที่ให้จิตทำงาน กรรมฐานแบ่งออกเป็น 40 อย่าง โดยแบ่งออกเป็น 7 หมวด เช่น หมวดอนุสติ 10 ประกอบด้วยพุทธานุสติ ธัมมานุสติ สังฆานุสติ สีลานุสติ จาคานุสติ เทวदानุสติ มรณสติ กาย คตาสติ อานาปานสติ และอุปमानุสติ เป็นต้น (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) (2546, หน้า 850-853) ส่วนวิปัสสนา แปลว่า การเห็นแจ้ง หรือวิธีทำให้เกิดการเห็นแจ้ง เป็นข้อปฏิบัติในการฝึกฝน

อบรมปัญญาให้เกิดความเห็นแจ้งรู้ชัดสิ่งทั้งหลายตรงต่อสภาวะของมัน ความรู้ความเข้าใจถูกต้องที่เกิดขึ้นเรื่อย ๆ ในการปฏิบัตินั้น เรียกว่า ญาณ คือความหลุดพ้นเป็นอิสระที่แท้จริงอย่างยั่งยืนถาวร

ผลการศึกษา

1. จากการศึกษาข้อมูลพื้นฐานของนักท่องเที่ยวเชิงวิปัสสนากรรมฐานกลุ่มตัวอย่าง จำนวน 400 คน สามารถสรุปได้ ดังนี้ นักท่องเที่ยวส่วนมากเป็นเพศหญิงมากกว่าเพศชายคิดเป็นร้อยละ 60.50 และร้อยละ 39.50 ตามลำดับ มีช่วงอายุระหว่าง 41-50 ปี ส่วนมากมีสถานภาพแต่งงาน ร้อยละ 66.80 นักท่องเที่ยวส่วนมากสำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรี ร้อย 28.00 ส่วนมากเป็นเกษตรกร ร้อยละ 26.50 รองลงมาคือข้าราชการ/พนักงานของรัฐ ร้อยละ 19.80 ส่วนมากมีรายได้ต่อเดือนต่ำกว่า 15,000 บาท ร้อยละ 63.50 แต่มีรายได้มากกว่า 35,000 บาทต่อเดือนคิดเป็นร้อยละ 8.40

2. แนวคิดการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานในพื้นที่จังหวัดขอนแก่นและจังหวัดมหาสารคาม ผู้วิจัยได้ใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth interviews schedule) และการสังเกตแบบมีส่วนร่วม พบว่า แนวคิดการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานมี 4 ประเภท คือ 1) พุทโธ 2) ยุบ-พอง 3) เคลื่อนไหว และ 4) โกเอนก้าแนวคิดที่ 1 คือ “ยุบ-พอง” มีวัดและศูนย์ปฏิบัติธรรมที่สำคัญ จำนวน 3 แห่ง โดยแบ่งออกเป็นวัด จำนวน 2 แห่ง คือ วัดโพธิ์ อำเภอมือ จังหวัดขอนแก่น และวัดขุนพรหมคำรี อำเภอมือ จังหวัดมหาสารคาม และเป็นศูนย์การปฏิบัติธรรม จำนวน 1 แห่ง คือ ศูนย์ปฏิบัติธรรมสวนเวฬุวัน อำเภอมือ จังหวัดขอนแก่น แนวคิดยุบ-พอง ถือว่าเป็นรูปแบบการปฏิบัติที่ถูกนำมาใช้โดยศูนย์วิปัสสนากรรมฐาน วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ โดยยึดหลักตามแบบการสอนและการสวดอารมณ์ของพระธรรมธีรราชกุมาร (โชดก ญาณสิทธิ) ซึ่งท่านเป็นผู้นำวิชาการวิปัสสนาจากประเทศพม่า โดยจัดปฏิบัติตามแนวมหาสติปัฏฐานสูตร 4 คือ กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน และธรรมานุปัสสนาสติปัฏฐาน เน้นกำหนดอริยาบถ 2 ส่วน คือ อริยาบถใหญ่ ได้แก่ การเดิน ยืน นั่ง และนอน และอริยาบถย่อย ได้แก่

อาการเคลื่อนไหวย่อย ๆ เช่น ในขณะที่บริโภคอาหาร การดื่ม การเคี้ยว การมอง การฟัง เป็นต้น สำหรับการฝึกจะเน้นการเดินจงกรม 6 ระยะ เช่น “ขวาย่างหนอ ซ้ายย่างหนอ” “ยกหนอ เหยียบหนอ” และ “ยกหนอ ย่างหนอ เหยียบหนอ” เป็นต้น (พระครูภาวนาโพธิคุณ, 2557, หน้า 20) ส่วนการภาวนาใช้วิธีการกำหนดแบบ “ยุบ-พอง” เช่น ขณะที่ท้องพองขึ้นกำหนดบริกรรมในใจว่า “พองหนอ” ขณะที่ท้องแฟบลงกำหนดบริกรรมในใจว่า “ยุบหนอ” เป็นต้น แนวคิดการปฏิบัตินี้ถือว่ามีสำนักปฏิบัติอยู่ทั่วไป ในจังหวัดขอนแก่นมี 85 วัด และจังหวัดมหาสารคาม มี 52 วัด แต่สำนักปฏิบัติทั้งหมดสามารถสังเคราะห์ลงได้ในวัดและศูนย์ปฏิบัติธรรมทั้ง 3 แห่งตามที่กล่าวแล้วข้างต้น

สถานที่ท่องเที่ยวเชิงวิปัสสนากรรมฐานที่ใช้แนวคิด “พุทโธ” ที่สำคัญมีปรากฏในพื้นที่จังหวัดขอนแก่นเท่านั้น คือ วัดป่าแสงอรุณ อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น แนวคิดการปฏิบัตินี้สืบทอดมาจากหลวงปู่เสาร์ กันตสีโล และหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ถือว่าเป็นพระวิปัสสนาจารย์สายวัดป่า ซึ่งมีกระจายอยู่ทั่วไปในพื้นที่อีสานแต่ส่วนมากกระจายอยู่ในพื้นที่อีสานตอนบน และเป็นที่รู้จักในนาม “พระวัดป่า” นั่นเอง แนวคิดนี้กำหนดการบริกรรม “พุทโธ” ตามลมหายใจเข้าออก คือ หายใจเข้าภาวนาว่า “พุท-” หายใจออกภาวนาว่า “โธ” และใช้วิธีการกำหนดอริยาบถต่าง ๆ เช่นเดียวกับแนวคิดข้างต้น แต่ใช้คำว่า “พุทโธ” แทนการภาวนาว่า “ยุบ-พอง” เช่น เวลาเดินจงกรมขณะยกเท้าขวาเดินให้ภาวนาว่า “พุท-” ขณะยกเท้าซ้ายเดินให้ภาวนาว่า “โธ” ส่วนเวลาหยุดให้ภาวนาว่า “หยุดอยู่ ๆ” เป็นต้น

แนวคิดการปฏิบัติแบบที่ 3 คือ “เคลื่อนไหว” ปรากฏในพื้นที่จังหวัดขอนแก่นเท่านั้น คือ วัดโมกขาราม อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ใช้วิธีการฝึกปฏิบัติตามแนวทางของหลวงพ่อเทียน จิตตสุโก โดยยึดหลักการเจริญสติแบบเคลื่อนไหว 3 ประการ คือ 1) กำหนดการเคลื่อนไหวอริยาบถตามธรรมชาติและการสร้างจังหวะเคลื่อนไหว 2) กำหนดความนึกคิดปรุงแต่งเรื่องราวต่างๆ และ 3) กำหนดการรู้สึกตัวอยู่กับการเคลื่อนไหวทุกอริยาบถทุกจังหวะและให้รู้เท่าทันการเคลื่อนไหวนั้น การกำหนดการเคลื่อนไหวแบ่งออกเป็น 4 อริยาบถ คือ นั่ง เดิน ยืน และนอน โดยการใช้จังหวะการกำหนดอริยาบถสำหรับทำนั่ง จำนวน 15 จังหวะ เช่น จังหวะที่ 1 เอนมือวางไว้ที่ขาทั้งสองข้างและหยุดให้มีสติเข้าไปรู้ จังหวะที่ 2

พลิกมือขวาตะแคงขึ้น จังหวะที่ 3 ยกมือข้างขวาขึ้นให้ขนานกับลำตัวถึงระดับหน้าอกแล้วหยุดขณะที่เคลื่อนมือข้างขวายกขึ้นถึงระดับหน้าอกและหยุดให้มีสติ ซึ่งทุกอริยาบถให้รู้สึกตัวในขณะเคลื่อนไหวเสมอ เป็นต้น เมื่อปฏิบัติครบ 1 รอบ คือ 15 จังหวะแล้วผู้ปฏิบัติจะต้องทำในรอบใหม่ต่อไปให้ต่อเนื่องกันไปโดยวิธีเดียวกันนี้จนกว่าจะเห็นสมควรจึงพลัดเปลี่ยนการปฏิบัติในอริยาบถอื่นๆ ส่วนการเดินจงกรมไม่ใช้การบริกรรมใดๆ ในขณะก้าวเดินซ้าย-ขวา เพียงแต่ให้มีสติกำหนดรู้อยู่กับเท้าขวาและเท้าซ้ายเท่านั้น ข้อสำคัญคือ ให้มีสติรู้สำนึกอยู่ทุกขณะที่เคลื่อนไหวเปลี่ยนท่าหมุนกลับจนกระทั่งถึงยืนหยุดอยู่ เมื่อหมุนกลับตัวหยุดจนได้ที่แล้วก็เริ่มจงกรมต่อไป พระนักปฏิบัติแบบเคลื่อนไหวที่มีความโดดเด่นในปัจจุบัน เช่น พระไพศาล วิสาโล วัดป่าสุโข จังหวัดชัยภูมิ และพระเอกเตชวโร วัดโมกขาราม เป็นต้น

ส่วนแนวความคิดการปฏิบัติแบบที่ 4 คือ “แบบโกเอนก้า” มีปรากฏในพื้นที่จังหวัดขอนแก่นเท่านั้น คือ ที่ศูนย์ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน “ธรรมสุวรรณา” อำเภอนองเรือ จังหวัดขอนแก่น การปฏิบัตินี้ถูกพัฒนาขึ้นโดยสตีลา นารายัน โกเอนก้า (S.N. Goenka) ซึ่งเป็นชาวพม่าเชื้อสายอินเดีย โดยการศึกษาการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานจากอาจารย์อุบาซัน ต่อมาท่านนำมาพัฒนาเป็นหลักสูตรสำหรับการอบรมวิปัสสนาสำหรับผู้สนใจทั่วไปและแพร่กระจายไปทั่วโลก การปฏิบัตินี้ยึดตามหลักอานาปานสติ คือการมีสติกำหนดลมหายใจเข้า-ออก โดยโกเอนก้าได้เน้นให้เห็นว่า อานาปานสติเป็นวิธีการปฏิบัติที่สามารถเข้าใจและปฏิบัติได้ด้วยการเฝ้าสังเกตลมหายใจที่ผ่านเข้า-ออกตามธรรมชาติ สาเหตุที่ใช้ลมหายใจก็เพราะเป็นสิ่งที่เป็ธรรมชาติไม่แบ่งแยกเป็นลัทธินิกาย ไม่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมใด ๆ ทั้งสิ้น การปฏิบัติแบบนี้มุ่งที่ “การมองดูสิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริง” ซึ่งเป็นวิธีการชำระจิตที่เป็นสากล เป็นวิทยาศาสตร์ ไม่มีการแบ่งแยกเป็นลัทธินิกาย และเป็นแก่นคำสอนของพระพุทธเจ้า (โกเอนก้า, 2557, หน้า 1) เป็นที่น่ายินดีว่าการปฏิบัติตามแนวคิดนี้ จะไม่มีพิธีกรรมการไหว้พระสวดมนต์ หรือพิธีกรรมทางศาสนาใด ๆ ทั้งสิ้น การปฏิบัติตามแนวคิดนี้จึงมีชาวต่างชาติและต่างศาสนาเข้ามาปฏิบัติในแต่ละหลักสูตรเป็นจำนวนมาก ซึ่งแบ่งออกเป็นระยะเวลาตั้งแต่ 3 วัน 10 วัน 20 วัน 30 วัน และ 45 วัน โดยผู้เข้าปฏิบัติจะถูกแยกให้อยู่คนเดียวและ

ไม่ได้รับอนุญาตให้พูดคุยกันกับผู้อื่นเข้าปฏิบัติคนอื่น ๆ ยกเว้นเวลาฟังธรรมบรรยายในห้องปฏิบัติรวม

สำหรับจำนวนและร้อยละของกลุ่มตัวอย่าง สามารถจำแนกตามแนวคิดที่นักท่องเที่ยวเชิงวิปัสสนากรรมฐานนิยมปฏิบัติ คือ แนวคิดพุทโธ คิดเป็นร้อยละ 47.25 แนวคิดยุบ-pong ร้อยละ 23.75 แนวคิดเคลื่อนไหว ร้อยละ 17.50 และแนวคิดแบบโกเอนก้าหรืออานาปานสติ ร้อยละ 11.50 ส่วนจำนวนและร้อยละของกลุ่มตัวอย่างจำแนกตามจำนวนวันที่เข้าปฏิบัติ คือ ใช้เวลาในการปฏิบัติธรรมจำนวน 1-3 วัน คิดเป็นร้อยละ 56 รองลงมาคือ 4-5 วัน ร้อยละ 28.5 นักท่องเที่ยวส่วนมากมาเที่ยวและปฏิบัติธรรมเป็นครั้งแรก ร้อยละ 34.70 จำนวน 2-5 ครั้ง ร้อยละ 34.20 และ 6-10 ครั้ง ร้อยละ 3.50 และเข้ามาท่องเที่ยวพร้อมปฏิบัติธรรมเป็นประจำ ร้อยละ 27.50 ส่วนมากเดินทางมาด้วยรถยนต์ส่วนตัว ร้อยละ 68.20 รองลงมา คือเดินทางด้วยรถโดยสารประจำทาง ร้อยละ 19.50 ที่เหลือมีทั้งรถไฟ เครื่องบิน และรถเช่า สำหรับแรงจูงใจของนักท่องเที่ยวที่สำคัญที่สุดในการเข้าปฏิบัติธรรมในแต่ละแห่ง คือ แนวคิดและวิธีการสอน คิดเป็นร้อยละ 33.75 ความเคร่งครัดในการปฏิบัติธรรม ร้อยละ 15.50 ชื่อเสียงของวัดหรือสถานปฏิบัติธรรม ร้อยละ 9.50 บรรยากาศภายในวัดหรือสถานปฏิบัติธรรม มีความร่มรื่น ร้อยละ 33.25 และชื่อเสียงของพระผู้สอนการปฏิบัติธรรม ร้อยละ 8

3. การประเมินศักยภาพการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวิปัสสนากรรมฐานในพื้นที่อีสานตอนกลาง กรณีจังหวัดขอนแก่นและจังหวัดมหาสารคาม เป็นการใช้อย่างแบบสอบถาม พบว่า วัดโพธิ์โนนพันมีระบบการจัดการในรูปแบบคณะกรรมการทั้งฝ่ายสงฆ์และฝ่ายฆราวาสประกอบด้วยเจ้าหน้าที่รัฐ ชุมชน และนักวิชาการ ซึ่งมีระบบค่านิยมองค์กร (Core Value) คือ วิสัยทัศน์ ปรัชญา ปณิธาน พันธกิจ เป้าหมาย วัตถุประสงค์ และนโยบายที่ชัดเจน และสะท้อนให้เห็นศักยภาพในการบริหารจัดการด้านการเผยแผ่ทั้งเชิงรับและเชิงรุก มีความพร้อมในการสื่อสารผ่านหนังสือธรรม ซีดีธรรม สถานีวิทยุ เว็บไซต์ เฟซบุ๊ก และมีพระวิปัสสนาจารย์ที่มีความรู้ทั้งทางโลกและทางธรรม และมีหลักสูตรและโครงการการอบรมวิปัสสนากรรมฐานและคุณธรรมจริยธรรมตลอดทั้งปี ซึ่งมีระยะเวลาตั้งแต่ 3-30 วัน รวมทั้งการเปิดสอนหลักสูตรวิปัสสนากรรมฐานนานาชาติ โดยจัดเป็นปฏิทิน

ที่สาธารณชนสามารถเข้าถึงได้ตลอดเวลา ซึ่งสอดคล้องกับผลการศึกษาเชิงปริมาณ เรื่องการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวิปัสสนากรรมฐาน มีค่าเฉลี่ยโดยรวมในระดับมาก ($\bar{X}=4.32$, S.D.=0.69) โดยมีข้อสังเกต คือ การจัดการที่มีค่าเฉลี่ยอยู่ที่ระดับมากที่สุด ประกอบด้วย หลักสูตรการอบรมและปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ($\bar{X}=4.62$, S.D.=0.77) แผนการปฏิบัติงานอบรมและปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ($\bar{X}=4.59$, S.D.=0.60) ส่วนรูปแบบ/แนวทางการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ($\bar{X}=4.46$, S.D.=0.60) เอกสาร หนังสือ ซีดีซีรรมะ ($\bar{X}=4.46$, S.D.=0.74) และความพร้อมของบุคลากรในการจัดอบรมและปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ($\bar{X}=4.41$, S.D.=0.60) มีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับมาก

สำหรับพื้นที่ในจังหวัดมหาสารคาม คือ วัดขุนพรหมคำรี มีระบบการจัดการในรูปแบบคณะกรรมการโดยการจัดตั้งเป็นศูนย์ฝึกอบรมวิปัสสนากรรมฐานและพุทธศีลธรรมซึ่งมีจุดเด่นที่การมีส่วนร่วมของชุมชนทุกภาคส่วน โดยเน้นการจัดการตามแนวคิดแบบ “บวร” แต่ไม่มีความชัดเจนในเรื่องของค่านิยมองค์กร (Core Value) ซึ่งการจัดการตามรูปแบบข้างต้นสะท้อนให้เห็นถึงผลลัพธ์ของศักยภาพการจัดการในเชิงปริมาณ เรื่องการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวิปัสสนากรรมฐาน มีค่าเฉลี่ยโดยรวมในระดับมาก ($\bar{X}=4.09$, S.D.=0.77) ซึ่งศักยภาพการจัดการทั้งหมดมีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับมาก คือ หลักสูตรการอบรมและปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ($\bar{X}=4.22$, S.D.=0.71) แผนการปฏิบัติงานอบรมและปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ($\bar{X}=4.59$, S.D.=0.60) ส่วนรูปแบบ/แนวทางการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ($\bar{X}=4.13$, S.D.=0.75) เอกสาร หนังสือ ซีดีซีรรมะ ($\bar{X}=4.05$, S.D.=0.74) และความพร้อมของบุคลากรในการจัดอบรมและปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ($\bar{X}=4.05$, S.D.=0.81)

4. สำหรับกิจกรรมและการเรียนรู้ของนักท่องเที่ยวเชิงวิปัสสนากรรมฐาน ในพื้นที่อีสานตอนกลาง กรณีจังหวัดขอนแก่นและจังหวัดมหาสารคาม เป็นการใช้แบบสอบถาม พบว่าวัดโพธิ์โนนทันมีกิจกรรมปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตลอดทั้งปี โดยแยกกิจกรรมการปฏิบัติตามวันสำคัญทางศาสนา เช่น วันพระ วันมาฆบูชา วันวิสาขบูชา เป็นต้น เทศกาลทางวัฒนธรรม เช่น สงกรานต์ เข้าพรรษา ลอยกระทง ทอดกฐิน เป็นต้น วันสำคัญของรัฐ เช่น วันพ่อ วันแม่ เป็นต้น

รวมทั้งโครงการอบรมต่าง ๆ เช่น ลานธรรม ลานวิถีไทย คลินิกวิปัสสนาสุภาพ ติววิพุทธ และวิปัสสนาทายาท เป็นต้น และกิจกรรมที่มีความสำคัญอีกประการหนึ่ง คือ การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานนานาชาติ ซึ่งมีชาวต่างชาติที่สนใจเข้าปฏิบัติเป็นประจำทุก ๆ ปี ซึ่งผลการศึกษาในเชิงปริมาณของ “กิจกรรมการท่องเที่ยววิปัสสนากรรมฐาน” ทำให้เห็นค่าเฉลี่ยโดยรวมอยู่ในระดับมาก ($\bar{X}=4.28$, $S.D.=0.75$) โดยมีกิจกรรมที่นักท่องเที่ยวให้ความสนใจที่มีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับมาก คือ การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน/นั่งสมาธิ/เดินจงกรม ($\bar{X}=4.37$, $S.D.=0.75$) การบรรยายธรรมโดยพระวิปัสสนาจารย์ ($\bar{X}=4.43$, $S.D.=0.55$) การสนทนาธรรม ($\bar{X}=4.06$, $S.D.=0.75$) การปฏิบัติธรรมในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา ($\bar{X}=4.43$, $S.D.=0.60$) และการปฏิบัติธรรมในช่วงเทศกาลทางวัฒนธรรม เช่น วันสงกรานต์ ($\bar{X}=3.74$, $S.D.=1.11$)

ส่วนการเรียนรู้จากการเข้าปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของนักท่องเที่ยวกรณีของวัดโพธิ์โนนทัน มีค่าเฉลี่ยโดยรวมอยู่ในระดับมาก ($\bar{X}=4.25$, $S.D.=0.65$) ซึ่งทำให้นักท่องเที่ยวได้เกิดการเรียนรู้ในประเด็นที่สำคัญ คือ สามารถปฏิบัติสมาธิและวิปัสสนากรรมฐานด้วยตนเองได้ ($\bar{X}=4.32$, $S.D.=0.55$) เห็นคุณค่าของการไหว้พระ เจริญพระพุทธมนต์และแผ่เมตตา ($\bar{X}=4.37$, $S.D.=0.621$) เห็นคุณค่าของการรักษาศีล ($\bar{X}=4.31$, $S.D.=0.67$) มีจิตสาธารณะมากขึ้น ($\bar{X}=4.32$, $S.D.=0.67$) มีความรู้และความเข้าใจในวิถีและขั้นตอนการปฏิบัติธรรมที่ถูกต้อง ($\bar{X}=4.29$, $S.D.=0.60$) มีความรู้และความเข้าใจในการดำเนินชีวิตเชิงพุทธที่ถูกต้อง ($\bar{X}=4.24$, $S.D.=0.62$) เห็นคุณค่าของพระพุทธศาสนาและพระรัตนตรัย ($\bar{X}=4.26$, $S.D.=0.66$) เห็นคุณค่าของความเป็นมนุษย์และเพื่อนมนุษย์ ($\bar{X}=4.24$, $S.D.=0.67$) เข้าใจในการทำบุญให้ทานที่ถูกต้อง ($\bar{X}=4.22$, $S.D.=0.66$) สามารถแก้ปัญหาและอุปสรรคในชีวิตได้ ($\bar{X}=4.18$, $S.D.=0.62$) และสุดท้ายคือนักท่องเที่ยวเชิงวิปัสสนากรรมฐานมีความกล้าในการเผชิญกับปัญหาและอุปสรรคในการดำเนินชีวิตประจำวัน ($\bar{X}=4.10$, $S.D.=0.77$)

สำหรับพื้นที่ในจังหวัดมหาสารคาม คือ วัดขุนพรหมคำรี มีกิจกรรมหลัก 2 ส่วน คือ การอบรมวิปัสสนากรรมฐาน และการอบรมคุณธรรมจริยธรรม (พระครูสารกิจประยุกต์, 2558, หน้า 10) ซึ่งทั้ง 2 กิจกรรมจะดำเนินไปตามความ

ต้องการของผู้เข้าปฏิบัติเป็นหลัก ส่วนมากจะใช้เวลาในการเข้าปฏิบัติประมาณ 3-5 วัน ซึ่งจะไม่มีปฏิทินการอบรมในรอบปีอย่างชัดเจน จากผลการศึกษาเชิงปริมาณ ทำให้เห็นว่า มีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับมาก ($\bar{X}=4.06.74$, S.D.=0.83) ซึ่งมีกิจกรรม ดังนี้ การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน/นั่งสมาธิ/เดินจงกรม ($\bar{X}=4.14$, S.D.=0.75) การบรรยายธรรมโดยพระวิปัสสนาจารย์ ($\bar{X}=4.16$, S.D.=0.71) การสนทนาธรรม ($\bar{X}=4.11$, S.D.=0.77) การปฏิบัติธรรมในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา ($\bar{X}=4.15$, S.D.=0.76) และการอบรมคุณธรรมจริยธรรม ($\bar{X}=4.21$, S.D.=0.64) การบรรยายธรรมโดยผู้ทรงคุณวุฒิ ($\bar{X}=4.20$, S.D.=0.74)

ส่วนการเรียนรู้จากการเข้าปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของนักท่องเที่ยวกรณีของวัดขุนพรหมดำริ มีค่าเฉลี่ยโดยรวมอยู่ในระดับมาก ($\bar{X}=4.23$, S.D.=0.71) มีประเด็นสำคัญที่นักท่องเที่ยวเกิดการเรียนรู้คือ เห็นคุณค่าของการไหว้พระ เจริญพระพุทธมนต์และแผ่เมตตา ($\bar{X}=4.34$, S.D.=0.66) มีจิตสาธารณะมากขึ้น ($\bar{X}=4.30$, S.D.=0.74) มีความรู้และความเข้าใจวิถีและขั้นตอนการปฏิบัติธรรมที่ถูกต้อง ($\bar{X}=4.18$, S.D.=0.68) สามารถปฏิบัติสมาธิและวิปัสสนากรรมฐานด้วยตนเองได้ ($\bar{X}=4.21$, S.D.=0.76) มีความรู้และเข้าใจการดำเนินชีวิตเชิงพุทธที่ถูกต้อง ($\bar{X}=4.23$, S.D.=0.68) สามารถแก้ปัญหาและอุปสรรคในชีวิตได้ ($\bar{X}=4.04$, S.D.=0.73) เห็นคุณค่าของพระพุทธศาสนาและพระรัตนตรัย ($\bar{X}=4.21$, S.D.=0.72) เห็นคุณค่าของการรักษาศีล ($\bar{X}=4.25$, S.D.=0.75) เข้าใจในการทำบุญให้ทานที่ถูกต้อง ($\bar{X}=4.27$, S.D.=0.69) เห็นคุณค่าของความเป็นมนุษย์และเพื่อนมนุษย์ ($\bar{X}=4.22$, S.D.=0.73) และกล้าเผชิญปัญหาและอุปสรรคในการดำเนินชีวิตประจำวัน ($\bar{X}=4.25$, S.D.=0.66)

อภิปรายผลการศึกษา

จากผลการศึกษาสามารถนำมาอภิปรายผลตามแนวคิดที่ใช้ในการวิจัยตามที่กล่าวแล้วข้างต้น ดังนี้

1. องค์ความรู้ของการท่องเที่ยวเชิงวิปัสสนากรรมฐานในพื้นที่จังหวัดขอนแก่นและจังหวัดมหาสารคาม พบว่า ในจังหวัดขอนแก่นและจังหวัดมหาสารคาม มีแนวคิดหรือองค์ความรู้เชิงวิปัสสนากรรมฐานที่สำคัญทั้งหมด 4

อย่าง คือ องค์ความรู้หรือแนวคิดการปฏิบัติแบบ “ยุบ-พอง”, “พุทโธ”, “เคลื่อนไหว” และ “โกเอนก้า” ถ้าวิเคราะห์ตามแนวคิดทุนทางวัฒนธรรมของ Bourdieu และ Throsby ถือว่าองค์ความรู้เหล่านี้เป็น “สินทรัพย์ที่มีการฝังตัว” สะสมและให้คุณค่าที่เหนือจากมูลค่าทางเศรษฐกิจ เพราะทั้งสองท่านจัดทุนทางวัฒนธรรมเหล่านี้ให้เป็นทุนที่สัมผัสไม่ได้ ซึ่งเป็นทุนที่อยู่ในรูปแบบของทรัพย์สินทางปัญญา ซึ่งไม่ได้อธิบายเพิ่มเติมว่า คำว่า “ทรัพย์สินทางปัญญา” ตามแนวคิดทุนทางวัฒนธรรมที่เขาเสนอนี้มีความหมายว่าอย่างไร ในทัศนะของผู้วิจัยมองว่า ถ้าคำว่าทรัพย์สินทางปัญญามีความหมายครอบคลุมถึงคำว่า “ลิขสิทธิ์” ตามที่ใช้และเข้าใจในปัจจุบัน ผู้วิจัยเห็นว่า แนวคิดหรือองค์ความรู้เกี่ยวกับการปฏิบัติ วิปัสสนากรรมฐาน เป็นทรัพย์สินทางปัญญาที่ทุกคนสามารถเป็นเจ้าของได้ ซึ่งมีความหมายที่แย้งกับ Bourdieu และ Throsby เพราะแนวคิดการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานที่พบในงานวิจัยนี้ถือว่าเป็น “ลิขสิทธิ์สาธารณะ”

เมื่อวิเคราะห์ตามแนวคิดธรรมภาคปฏิบัติ พบว่า แม้แนวคิดการปฏิบัติจะมีความหลากหลายถึง 4 แนวคิด แต่สามารถสังเคราะห์แนวคิดทั้งหมดลงในหลักปฏิบัติแบบสมถกรรมฐาน หมวดอนุสติ 10 คือ แนวปฏิบัติแบบ “ยุบ-พอง”, “โกเอนก้า” จัดเข้าได้กับข้อที่ 9 คือ “อานาปานสติ” หมายถึง สติกำหนดลมหายใจเข้าออก ส่วนแนวปฏิบัติแบบ “พุทโธ” จัดเข้ากับข้อที่ 1 คือ “พุทธานุสติ” หมายถึงการระลึกถึงพระพุทธเจ้าและพิจารณาคุณของพระพุทธเจ้า เป็นที่น่าสังเกตว่า แนวปฏิบัติแบบ “เคลื่อนไหว” มีความแตกต่างออกไปจากการปฏิบัติข้างต้น อย่างน้อย ก็ชี้ให้เห็นในความต่างของวิธีการ และขั้นตอนการปฏิบัติ “การเจริญสติแบบเคลื่อนไหว” (Dynamic Meditation) ซึ่งทวีวัฒน์ ปุณฺธิกรวัฒน์ (2556) นักวิชาการด้านศาสนาให้ทัศนะว่า คำสอนของหลวงพ่อดำเทียน จิตตสุโณ นั้นอยู่นอกเหนือธรรมเนียมและคัมภีร์” เพราะเน้นความรู้สีกตัว (สติ) และการเห็นโลกตามที่เป็นจริง เนื่องจากคัมภีร์และธรรมเนียมเป็นอีกรูปแบบหนึ่งของความคิด ดังนั้นคำสอนเรื่องการเจริญสติแบบเคลื่อนไหวของท่าน ซึ่งชี้ตรงไปยังความรู้สึกตัวเหนือความคิดนั้น จึงเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับคัมภีร์และธรรมเนียมน้อยมาก ในทัศนะนี้คำสอนของหลวงพ่อดำเทียนไม่เข้ากับธรรมเนียมพุทธศาสนาของไทย ซึ่งเน้นหนักในเรื่องพระไตรปิฎกและชนบทประเพณี” แต่ในทัศนะของผู้วิจัยเห็นว่า แนวคิดการ

ปฏิบัติแบบ “เคลื่อนไหว” สามารถสังเคราะห์เข้าได้กับหลักสมถกรรมฐานหมวด “อนุสติ 10” โดยพิจารณาจากเนื้อหา (Context) ของการฝึกสติในอิริยาบถ นั่งและยืน เพียงแต่ใช้เทคนิคซึ่งเปลี่ยนไปจากการบริกรรมหรือการฝึกแบบเดิม ที่ใช้กันอยู่ในปัจจุบัน เช่นการกำหนดลมหายใจเข้า-ออก เป็นต้น มาพิจารณาที่ อิริยาบถใหญ่และอิริยาบถย่อยแทน เพราะสามารถเอาสติไปสังเกตหรือตามรู้ได้ ง่ายกว่าการใช้สติกำหนดลมหายใจ แต่อย่างไรก็ตามเป้าหมายของการฝึกปฏิบัติ แบบเคลื่อนไหวก็เน้นไปที่การฝึกปฏิบัติเพื่อให้รู้เท่าทันสติ ซึ่งจะใช้เป็นฐานสำคัญ ในการพัฒนาปัญญาได้

แนวคิดการปฏิบัติเหล่านี้นั้น สามารถนำมาสร้างเป็นแบรนด์การท่องเที่ยวเชิงวิปัสสนากรรมฐานของกลุ่มจังหวัด “ร้อยแก่นสารสินธุ์” ได้ ซึ่งแนวคิดนี้เป็นไปในทิศทางเดียวกันกับศูนย์ เลี้ยวเพ็ญวงษ์ (2557, หน้า 8) ที่เสนอยุทธศาสตร์ การท่องเที่ยวในภาคอีสานตอนกลางไว้ว่า การสร้างภาพลักษณ์และการสร้างแบรนด์ จังหวัดเพื่อการท่องเที่ยวของกลุ่มจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนกลางเพื่อ รองรับประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน ซึ่งประโยชน์ที่ได้รับจากการศึกษา สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้ทั้งผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรงและประโยชน์ทางวิชาการ

2. ส่วนศักยภาพการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวิปัสสนากรรมฐานในพื้นที่ จังหวัดขอนแก่นและจังหวัดมหาสารคาม ทำให้เห็นศักยภาพในการบริหารจัดการ ในรูปแบบของโครงสร้างคณะกรรมการบริหารวัด หรือศูนย์ปฏิบัติธรรม เป็นต้น แต่เมื่อวิเคราะห์ผ่านแนวคิดการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม จะเห็นว่า วัดโพธิ์ มีระบบการบริหารจัดการสอดคล้องตามหลักการตามที่รำไพพรรณ แก้วสุริยะ เสนอไว้ คือ มีลักษณะอนุรักษ์และใช้ทรัพยากรอย่างพอดี การมีส่วนร่วมของ ชุมชน หน่วยงานภายนอก การพัฒนาบุคลากร มีแหล่งบริการข่าวสาร และการ ประเมินผล ตรวจสอบ และวิจัยอย่างเป็นระบบ แต่มีข้อที่นำสังเกตคือ สถานที่ท่องเที่ยวเชิงวิปัสสนากรรมฐานในพื้นที่จังหวัดมหาสารคาม คือ วัดขุนพรหมตำริ มืองค์ประกอบไม่ครบตามที่รำไพพรรณ แก้วสุริยะเสนอไว้ จะอย่างไรก็ตาม จากผลการวิจัยสามารถทำให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ได้มองเห็นและตระหนักถึง ข้อด้อยตรงนี้ แต่เมื่อวิเคราะห์ตามแนวคิดของทุนทางวัฒนธรรม กลับพบว่า สถานปฏิบัติธรรมทั้งสองแห่งมีทรัพยากรที่เป็นทุนทางวัฒนธรรมทั้งที่สัมผัสได้

และสัมผัสไม่ได้ที่สามารถพัฒนาศักยภาพให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวิปัสสนากรรมฐานต้นแบบได้ และจากผลการค้นพบนี้ทำให้ชุมชนในพื้นที่ได้จัดตั้งเครือข่ายการท่องเที่ยวเชิงวิปัสสนากรรมฐานแบบมีส่วนร่วมขึ้นทั้งในจังหวัดขอนแก่นและจังหวัดมหาสารคาม ประกอบด้วยภาครัฐ เอกชนและผู้ประกอบการ ผู้นำชุมชน และกลุ่มอาชีพต่าง ๆ ภายในชุมชน โดยกำหนด บทบาท หน้าที่ของแต่ละฝ่ายอย่างชัดเจน

3. สำหรับกิจกรรมและการเรียนรู้ของนักท่องเที่ยวเชิงวิปัสสนากรรมฐานในพื้นที่จังหวัดขอนแก่นและจังหวัดมหาสารคามทำให้เห็นว่า กิจกรรมการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานนั้นถือว่าเป็น “ทุน” ทางวัฒนธรรมที่มีทั้งมูลค่าและให้คุณค่าต่อวิถีชีวิตของคนในสังคม ซึ่งทำให้เห็นคุณค่าของ “การมีชีวิตอยู่” เป็นสิ่งสำคัญที่มนุษย์ควรรักษาและมีความกล้าหาญในการเผชิญกับปัญหาและอุปสรรคในการดำเนินชีวิต นอกจากนี้ยังทำให้เห็นว่า นักท่องเที่ยวเชิงวิปัสสนากรรมฐานนั้นมีคุณสมบัติซึ่งเป็นที่ต้องการของสังคมเพิ่มขึ้น คือ การเป็นคนมีจิตสาธารณะ ซึ่งถือว่าเป็นคุณสมบัติที่สำคัญของความเป็นพลเมือง และกิจกรรมการท่องเที่ยวทั้งหมดสามารถช่วยหนุนเสริมนโยบายการท่องเที่ยวของรัฐคือ การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมกับวิถีไทย ในมิติของ “กลุ่มท่องเที่ยวเส้นทางวิปัสสนากรรมฐาน” ได้

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1. รัฐโดยหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวและพุทธศาสนาควรสนับสนุนและเสนอให้ “การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน” เป็นมรดกแห่งภูมิปัญญาของชาติ

2. ในภาคอีสานตอนกลางจากเดิมมี “กลุ่มท่องเที่ยวเส้นทางโดโนเสาร์” เท่านั้น กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬาควรประกาศและหนุนเสริมให้กลุ่มร้อยแก่นสารสินธุ์เป็น “กลุ่มท่องเที่ยวเส้นทางวิปัสสนากรรมฐาน” เพิ่มขึ้น ซึ่งจะช่วยให้เห็นมิติของการท่องเที่ยวจากถิ่นอารยธรรมในภาคอีสานครบทุกด้าน

3. รัฐและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรจัดทำเว็บไซต์วิปัสสนากรรมฐานแห่งชาติอย่างน้อย 5 ภาษา หรือมากกว่านี้ เช่น ไทย อังกฤษ จีน ญี่ปุ่น เยอรมัน ฝรั่งเศส เป็นต้น เพื่อประโยชน์สำหรับผู้ต้องการปฏิบัติธรรมทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติ

ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติการ

เนื่องจากงานวิจัยนี้มีพื้นที่ในอีสานตอนกลาง หรือกลุ่มจังหวัด “ร้อยแก่นสารสินธุ์” กลุ่มดังกล่าวสามารถพัฒนาทรัพยากรทางศาสนาและสถานปฏิบัติธรรมที่มีอยู่ภายในพื้นที่ให้เป็น “ศูนย์กลางการท่องเที่ยวเชิงวิปัสสนากรรมฐานในภาคอีสาน” (Hub Location of Religious and Buddhist Meditation Tourism in the Northeast of Thailand) โดยเฉพาะจังหวัดขอนแก่นถือว่าเป็นศูนย์กลางการคมนาคมทั้งทางบกและอากาศ ซึ่งสามารถตอบสนองตลาดไมซ์ (Mice) และแนวคิด “อีสานเย็นฉ่ำ” (Cool Isan) และสามารถเชื่อมโยงการท่องเที่ยวขยายวงกว้างทั้งภายในประเทศและประเทศเพื่อนบ้านกลุ่ม CLMV ได้แก่ กัมพูชา สปป.ลาว เมียนมา และเวียดนาม หรือกลุ่มอนุภูมิภาคแม่น้ำโขง (Greater Mekong Sub-region) ซึ่งมีวัฒนธรรมทางศาสนาคล้ายคลึงกันได้

เอกสารอ้างอิง

- โกเอนก้า. (2557). *ธรรมบรรยาย หลักสูตร 10 วัน*. กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ดี จำกัด.
- ทวิวัฒน์ ปุณทริวัฒน์. (2556). *เถรวาทลุ่มน้ำโขง*. เอกสารประกอบการสัมมนาเชิงวิชาการ. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. 15 พฤษภาคม 2556.
- ธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). พระ. (2546). *พุทธธรรม*. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- ธวัช ปุณโณทก. (2551). *พระพุทธศาสนาในภาคอีสานและล้านช้าง*. เลย: คณะศาสนาและปรัชญา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย.
- ภาวนาโพธิคุณ. พระครู. (2557). *วิปัสสนากรรมฐาน*. ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- ราชบัณฑิต. (2542). *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน*. กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คส์ จำกัด.
- ร่ำโพพรรณ แก้วสุริยะ. (2547). *หลักการจัดการการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน*. ค้นเมื่อ 8 มีนาคม 2558 จาก <http://lib.dtc.ac.th/article/tourism/0007.pdf>.

- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2546). *แอ่งอารยธรรมอีสาน*. กรุงเทพมหานคร:สำนักพิมพ์มติชน.
- สารกิจประยูต. พระครู. (2558). *คู่มือทำวัตรเช้า-เย็น*. มหาสารคาม: อภิชาติการพิมพ์.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2533). *คำนำเสนอ แอ่งอารยธรรมอีสาน*. ของศรีศักร วัลลิโภดม, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน.
- สุนีย์ เลี้ยวเพ็ญวงษ์. (2557). *ยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ตอนกลางสู่การเป็นศูนย์กลางอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง*. วารสารวิชาการการท่องเที่ยวไทยนานาชาติ, 10 (1), 8.
- Bourdieu, Pierre. (1986). *The Forms of Capital, Handbook of theory and Research for the Sociology of Education*. John C. Richardson ed. New York: Greenwood press.
- Throsby, David. (2001). *Economics and culture*. Uk: Cambridge University press.
- Yamane, Taro. (1967). *Statistics, an Introductory Analysis*. 2nd ed. New York: Harper and Row.